

ОЛЕСЯ СЛИЖУК

*Uniwersytet Narodowy w Zaporozhu, Zaporozhe, Ukraina
(Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, Ukraine)*

Свій / Чужий (Інший) у художньому просторі сучасної української літератури для підлітків: методичний аспект

**Own / Strange (Other) in the artistic space of modern
Ukrainian literature for teenagers: methodological aspect**

Abstract

The article is devoted to the analysis of the imagological aspects of the works of modern Ukrainian literature, which are included in the reading circle of teenage schoolchildren. National stereotypes in poetry and prose, problems of representation of images of other cultures are considered through the prism of a multidisciplinary approach. The peculiarities of literature for teenagers in the imagological aspect is also the desire for a dialogue between the Own and the Strange (Other) worlds. This contributes to the construction of a model of tolerant attitude towards the spiritual world of other people, mutual understanding in society. The material of the study was the works intended for textual study by younger teenagers at school – the poetry of Tatyana Maidanovich, Galina Kirpa, Mikhail Tkach and Igor Kalinets, the prose of Maria Morozenko and Zirka Menzatyuk. The most expressive in imagological binary oppositions Own / Alien (Other) are temporal and spatial categories, images, stereotypes.

Keywords: imagology, modern literature, literature for children and youth, national stereotypes, binary oppositions.

**Свой / Чужой (Другой) в художественном пространстве
современной украинской литературы для подростков:
методический аспект**

Резюме

Статья посвящена анализу имагологических аспектов произведений современной украинской литературы, которые входят в круг чтения

школьников-подростков. Через призму мультидисциплинарного подхода рассматриваются национальные стереотипы в поэзии и прозе, проблемы репрезентации образов других культур. Особенности литературы для подростков в имагологическом аспекте является стремление к диалогу между Своим и Чужим (Другим) мирами. Это способствует построению модели толерантного отношения к духовному миру других людей, взаимопониманию в обществе. Материалом исследования стали произведения, предусмотренные для текстуального изучения младшими подростками в школе – поэзия Татьяны Майданович, Галины Кирпы, Михайла Ткача, Игоря Калининца, проза Марии Морозенко и Зирки Мензатюк. Наиболее выразительными в имагологических бинарных оппозициях Свой / Чужой (Другой) являются временные и пространственные категории, образы, стереотипы.

Ключевые слова: имагология, современная литература, литература для детей и юношества, национальные стереотипы, бинарная оппозиция.

Євроінтеграційні процеси в українській освіті впливають на процес удосконалення навчання практично усіх галузей у закладах середньої освіти. Не є винятком і вивчення літератури як частина мовно-літературної освіти. Зараз триває оновлення змісту шкільної програми з української літератури, доповнення його найкращими зразками сучасної української літератури для підлітків. У зв'язку з цим постає питання нової методології в інтерпретації та під час аналізу літературних творів. У навчанні літератури пріоритетним є мультидисциплінарний підхід, який інтегрує систему компетентностей, спрямовану на формування гуманістичних цінностей та національну самоідентифікацію особистості підлітка. Потенціал для цього найбільшою мірою закладений у текстах художніх творів. Серед найбільш важливих проблем текстуального аналізу – формування літературознавчої компетентності, ознайомлення з найновішими здобутками сучасного літературознавства. Зокрема й з літературною имагологією, яка репрезентує й досліджує різні національні етнокультури в художньому просторі літературного твору. У модельній навчальній програмі з української літератури для 5–6 класів гімназії є художні твори, які потребують имагологічного дослідження.

Мета статті – виділити й проаналізувати основні имагологічні моделі в сучасній українській літературі, яка входить у коло читання молодших підлітків, з'ясувати їх функції в літературній освіті учнів.

Нині відбувається оновлення змісту літературної освіти, зумовлене, зокрема, й появою нових творів для юних читачів. У царині

літературознавчих досліджень виокремлюється окремий пласт художніх творів – література для підлітків або підліткова література – тексти різних родів, видів і жанрів, які відповідають ціннісним, естетичним і пізнавальним потребам особистості у підлітковому віці, мають свої змістові й формальні особливості й відкриті для комунікації з читачем відповідної вікової категорії (10–15 років). Основний масив літератури для підлітків займають художні твори українських і зарубіжних письменників, з якими юні читачі знайомляться на уроках літератури, читають у сімейному колі й самостійно. Крім власне художніх творів, у коло підліткового читання входять також інші види текстів: науково-пізнавальні, публіцистичні, розважальні, науково-художні, довідкові. Об'єктом нашого дослідження є поетичні твори Тетяни Майданович, Галини Кирпи, Михайла Ткача, Дмитра Кременя, Ігоря Калинця та проза Зірки Мензатюк, Марії Морозенко, Олександра Гавроша, які передбачені модельною навчальною програмою (Яценко та ін, 2021) для вивчення у 5–6 класах закладів загальної середньої освіти.

Методи дослідження. У своїй статті ми спираємося на методологію літературознавчої імагології, а саме синтез діалогічного, типологічного та етнокультурного методів, що дає можливість комплексного аналізу впливу сучасної української літератури для дітей та юнацтва на розвиток самоідентифікації підлітків, як національної, так і особистісної, формування у них системи національних та загальнолюдських цінностей. Виокремлюємо літературознавчу імагологію із комплексу мультидисциплінарних досліджень – „розгалуженої системи споріднених дисциплін, що вивчають історичні, культурологічні, соціологічні, психологічні, політологічні аспекти тих образів, за посередництвом яких учасники спілкування уявляють самі себе й партнера” (Будний, 2007, с. 52). Водночас прагнемо дослідити бінарну опозицію Свій / Чужий (Інший), яка дозволяє увиразнити літературну образність, осмислити її екзистенційно-філософську природу. Для цього важливими є праці українських, польських та інших зарубіжних дослідників. Зокрема, бельгійського компаративіста Г. Дизеринка (Dyserinck, 2003), присвячену імагологічним проблемам етнічної ідентичності; польських учених О. Гнатюк (Гнатюк, 2005), М. Свідерської (Świdarska, 2013), українських літературознавців З. Алієвої (Алієва, 2013), В. Будного (Будний, 2007), І. Гаврилюк (Гаврилюк, 2015), Н. Грицак (Грицак, 2021), Н. Кіор (Кіор, 2010) та ін., які досліджують загальні питання літературної імагології, національної ідентичності; праці з літературної компаративістики Д. Наливайка (Наливайко, 2006), структуралістики Ю. Крістєвої (Крістєва, 2004) та ін.

Національні стереотипи у поезії для підліткового читання

Усвідомлення національної ідентичності підлітками відбувається в процесі читання поетичних та прозових творів, в основі яких – образи „Свого” часопростору, рідного з юних років. На думку Т. Качак, яка аналізує сучасну українську прозу для дітей та юнацтва, „просторова парадигма рідного краю вибудовується як система просторових образів, де ключовим є локус дому. Складовою частиною цієї парадигми виступає топос рідної природи (ліс, поле, річка), на лоні якої проходить дитинство головного героя” (Качак, 2014, с. 163). У ліричних творах просторова парадигма „Свого” рідного краю має ще глибшу образну природу, закорінену в почуття і переживання ліричного героя, яка часто набуває узагальненого значення й переростає з національних стереотипів у символічні образи, які мають сакральний для певного етносу зміст.

У художній парадигмі літератури для дітей та юнацтва окремо не виділяють поезії для підлітків, адже вважається, що вони читають вірші для дорослих читачів. Усе ж вважаємо, що цей різновид літератури існує, оскільки вирізняється з-поміж ліричних творів загалом, перш за все, тематикою і проблематикою. У поезії для підліткового читання актуалізуються проблеми, притаманні особистості у цьому віці існування в соціумі, взаємини між індивідами, самовизначення, пошук життєвого шляху, почуття дружби, любові, симпатії тощо. До кола читання молодших підлітків належить також патріотична й пейзажна лірика, у яких знаходять вияв українські національні стереотипи – рідна мова, рідна земля, калина, журавлі, стежина у полі тощо.

Розмірковуючи про українську ідентичність, польська дослідниця О. Гнатюк, слідом за Стюартом Голом, зауважує: „національна культура є дискурсом – способом конструювання значень, котрий впливає на націю, а також організовує її дії та ідеї, що до неї стосуються” (Гнатюк, 2005, с. 43). У дискурсі української національної культури, оприявленому в сучасній поезії Тетяни Майданович, Галини Кирпи, Дмитра Кременія, Михайла Ткача, Ігоря Калинця, Оксани Радущинської та ін., таким значеннєвим ідейним чинником є багатий образний світ. У ньому, перш за все, провідними є локуси рідної домівки, втілені в національних символах, що в національній пам’яті є традиційними, мисляться як стереотипи, а насправді створюють неповторний колорит рідного (Свого) для українців простору: “вільні моря” (Д. Кремень “Книга Буття чи Батія”), “ясні небеса”, “білявка хатина” (М. Ткач “Моя Україна”), “калинова калина”, “пречисті небеса”

(Т. Майданович “Країна Українія”), перший сніг, який пахне “*солодкуватим духом лісу, а ще – відлигою зі стріх і чимось, схожим так на ...пісню*” (О. Радушинська “Як дивно пахне перший сніг”). Екзистенція буття ліричного героя в рідному локусі не має меж, поза ним не мислиться іншого простору, близького українцям. Залюбленість у рідну землю, яка дає духовну силу й матеріальні блага, є традиційною для української культури, витоки якої сягають землеробських традицій. Споконвіку українці понад усе цінують Свій рідний край, де народились і живуть, тому в часи лихоліття боронять його від загарбників, не полишають навіть попри небезпеку своєму існуванню.

Символічними маркерами для Свого простору в українській народно-поетичній традиції є складники українського ландшафту, рослинного і тваринного світу: біла хата, верби та тополі, мальви, калина, пшеничне поле, блакитне небо, голуби та лелеки тощо.

Окреме сакральне значення для українців має рідна (Своя) мова, право на існування якої ми відстоювали протягом довгого часу свого існування. Поетичний образ Своєї рідної мови створює Г. Кирпа:

*Мова моя – мов дівчинка у віночку,
іде полем, іде лугом,
терновими стежками іде* (Г. Кирпа “Мова моя”).

У поетичному портреті Своєї української мови поетеса порівнює її з прекрасною юною дівчиною, одягненою в традиційний віночок, із ластівкою – провісницею весняного відродження. Цей образ є алегоричним, адже уособлює неспинний поступ Своєї мови, яка „іде”, поширюється у сакральному українському просторі. На думку Г. Кирпи, слід позбуватися у мові Чужого (Іншого) – „тернів”:

*Мова моя — БУЛА! БУДЕ! А нині
я терни в стежках визбирую,
щоб їй було легше ходити...* (Г. Кирпа “Мова моя”).

У поезіях для підліткового читання відсутня виразно окреслена дихотомія „Свій/Чужий (Інший)». Це один зі способів оспівування Свого й замовчування існування Чужого. Така культурна традиція щирого захоплення Своїм, поза яким українці не мислять свого існування, пов’язана з їхнім екзистенційним вибором – вважати Чуже непотрібним, бо Інше існування не є природним. Такі імагологічні моделі спостерігаємо і в ліричних творах інших представників сучасної української поезії.

Своєрідною у вибудовуванні моделі Свого (рідного) простору є лірика Ігоря Калинця, яку аналізує у своєму дослідженні І. Борисюк (Борисюк,

2017). Розглядаючи збірку “Карпат, або Посельська книжка” цього поета, літературознавиця зазначає:

чужий (і в сенсі ворожий, і в сенсі інакший) простір тут окреслений переважно географічно і топографічно, меншою мірою – мовно, а свій простір представлений множиною культурних символів із гранично сконденсованим значенням. Показово, що й інверсія значень (ми не тільки як належні до свого простору, а і як чужинці, пришлі) виявляється цілком умотивованою (Борисюк, 2017, с. 4).

До змалювання Свого (рідного) простору звертається Ігор Калинець у своїй поетичній книжці для дітей “Дивосвіт, або Перша книжечка для Дзвінки”. Сакральними й водночас зрозумілими для молодших підлітків культурними символами в ній виступають стежка, криниця, дим, павутина, сили природи – блискавка, дощ, вітер тощо. Поет не просто зворушливо змальовує їх у своїх віршах, а звертається до них, як до живих істот. Це сприяє їхньому сприйняттю і як ознак Свого (рідного) простору, і як уособлення фантастичного світу, у якому протікають роки життя, який автор споглядає з висоти свого життєвого досвіду й передає враження про нього молодому поколінню:

*Ходім зі мною, стежечко.
Обережно,
не зачепися за камінець,
переступи соломку
і під спориш не ховайся, –
все одно бачу (І. Калинець “Дивосвіт, або Перша книжечка для Дзвінки”).*

Поетична збірка, написана митцем для своєї доньки, відкриває перед юними читачами дивовижний світ природи, примушує побачити його широко відкритими очима залюбленого в музику звуків довкілля підлітка. Верлібри, якими написані вірші виразні, але водночас місткі й завершені. Змальований в зорових і слухових образах дивосвіт – стежечка, вітер, хмара, блискавка, грім, дощик – постає близьким і водночас казковим, утворює завершений образ рідного краю, де народився, живеш і з яким пов’язуєш своє майбутнє.

На думку Н. Кіор, “Національний стереотип – це посередник між нами та іншими культурами, своєрідний розпізнавальний знак, який має дуже умовний зв’язок із національним характером” (Кіор, 2010, с. 296). Так у ліричних творах, які входять до кола читання підлітків, через розуміння сакральних національних просторових стереотипів відбувається засвоєння споконвічного культурного коду українців, відмежування від Чужого, який існує поза вимірами тієї місцевості, де людина народилась і зростає.

Отже, імагологічні моделі поетичних творів сучасної української літератури, які є основою для текстуального вивчення молодшими підлітками в школі, ґрунтуються на концептосфері, що має національні українські джерела. При цьому національні стереотипи є основою самоідентифікації молодого покоління українців. Імагологічна дихотомія Свій/Чужий (Інший) побудована на замовчуванні Іншого простору для екзистенційного буття особистості. Тому, все, що існує поза межею Свого, є неважливим, непотрібним для існування у часі й просторі. Помітним є переважання національних символів – просторових, позачасових (вічних). Переважання національної концептосфери у цьому пласті сучасної української літератури підкреслює єдність національних і загальнолюдських цінностей, притаманних українській культурі. Реалізація виховної функції сучасної української поезії для підлітків полягає у формуванні поняття про загальнолюдське, яке не є наднаціональним чи позанаціональним.

Своя / Інша культура у прозових творах для підлітків

Якщо у поетичних творах імагологічні моделі Свій / Чужий (Інший) вибудовуються здебільшого на основі герметичних просторових образів, то у сучасній українській прозі для дітей та юнацтва, навіть у творчості одного письменника відображене переважно толерантне ставлення до образів різних культур, що сприяє створенню в уяві юних читачів та читачок широкої картини світу й ролі споконвічних гуманістичних цінностей у ньому. Як зазначає Е. Сміт, для самовизначення індивіда важливим засобом є етнокультурна ідентичність, а до найголовніших рис національної ідентичності належать історична територія або рідний край; спільні міфи та історична пам'ять; спільна масова громадська культура (Сміт, 1994). Формування поняття про образи різних культур у літературній освіті підлітків відбувається й у процесі вивчення зарубіжної літератури, і під час читання творів сучасних українських прозаїків.

Часопросторові особливості української прози для дітей та юнацтва поч. ХХ ст. аналізує Т. Качак (Качак, 2014), тоді як залишаються поза увагою імагологічні моделі, реалізовані в ній. Для текстуального вивчення у школі автори сучасної модельної навчальної програми з української літератури для 5–6 класів (Яценко, 2021) пропонують прозові твори Зірки Мензатюк, Марії Морозенко, Олександра Гавроша та ін. Жанрова й проблемно-тематична палітра сучасної прози, рекомендованої для читання підлітками надзвичайно розмаїта, тому зупинимось на характеристиці тих літературних творів, у яких найбільш виразною є імагологічна дихотомія „Свій/Чужий (Інший)”.

У діалогії Зірки Мензатюк про пригоди школярки Наталочки Руснак “Таємниця козацької шаблі”, “Дике літо в Криму” сформовані

етнообрази юних українців, які хоч і мають риси, притаманні різним національним типам (Наталочка і Северин – українці, Абдюль і Асіє – кримські татари), але їх об'єднує спільний топос – Україна, а тому вони мають багато спільних духовних цінностей, що сприяють збереженню колективної пам'яті. Допоміжними мікрообрусами, які водночас є елементами сюжетотворення, є священні реліквії – козацька шабля й срібний татарський пояс. Вони не підкреслюють відчуженість між дітьми. Навпаки в імагологічній бінарній опозиції Чужий підмінюється поняттям Інший – який має притаманні лише йому риси, але й багато спільного зі Своїм (рідним). Дружба дітей з різних куточків України у центрі діалогії Зірки Мензатюк нівелює імагологічну дихотомію, дає змогу усвідомити Іншого у ролі Свого.

Тип Чужого не пов'язаний з етнічною приналежністю образів-персонажів повістей цієї письменниці про пригоди Наталочки Руснак. Він втілений в образі Антипка, який є антагоністом в обох аналізованих творах Зірки Мензатюк. У центрі цих творів – протиборство школярки Наталочки з Антипком – фантастично-реалістичним персонажем, який і номінативно, й поведінково символізує зло, що чинить перешкоди на шляху до відкриття чарівних предметів (у першій частині – козацької шаблі, у другій – чарівного срібного татарського пояса).

Як правило, у літературі для підлітків зі Своїм ідентифікується супергерой, лише якому під силу врятувати Всесвіт. У пригодницькій повісті Зірки Мензатюк – це звичайна дівчинка Наталка, яка не має якихось переваг чи то надприродних здібностей, крім захоплення історією своєї країни та бажання перешкодити продаванню старовинної козацької шаблі за кордон і допомогти родині кримських татар віднайти реліктовий срібний пояс. У повістях діалогії представлені різні психотипи українців: емоційна й схильна до авантюри Наталочка, суворий і принциповий Северин, задержуватий Антипко, надзвичайно стримані й виховані Асіє та Абдюль.

Як зазначає Н. Кіор,

за своїм походженням і суспільною функцією літературні етнообрази специфічно пов'язані з національними міфами, стереотипами, упередженнями, громадською думкою, політичними настроями тощо. Під специфічним зв'язком маємо на увазі те, що література використовує національні стереотипи для побудови етнообразу, який, однак, сам переважно не є стереотипом, бо, на відміну від актуальних тверджень, сприймається читачем як мистецька вигадка, яка не претендує на істинність і тому дає повну свободу читачевій уяві. Від сприймача залежить, як скористатися образом: у який контекст помістити, який зміст вкласти в нього, як його інтерпретувати. На відміну від стереотипів, літературні етнообрази мають складнішу будову і не піддаються однозначній інтерпретації (Кіор, 2010, с. 298).

Подорож Своїми (рідними) просторами – середньовічними замками у пошуках шаблі та кримським півостровом у пошуках пояса – своєрідна мандрівка місцями пам'яті, пов'язаними з українською історією. Такий художній прийом сприяє відтворенню в уяві юних читачів і читачок часопросторових вимірів Свого рідного краю, в яких поєднується минуле й сучасне, прокладається місток у майбутнє через змалювання почуттів і переживань головних героїв.

У повісті “Таємниця козацької шаблі” родина Руснаків рятує козацьку шаблю – символ козацьких перемог над ворогами (Чужими) – від вивезення за кордон. У другій частині діалогії – “Дике літо в Криму” – Наталочці разом з друзями вдається віднайти татарський срібний пояс – традиційну сімейну реліквію кримських татар. Його повернення справжнім власникам – встановлення історичної справедливості, відродження Своєї національної пам'яті. Утвердження, повернення давніх Своїх традицій символізує продовження дідівської ювелірної справи у родині кримських татар старшим сином Мамутом, який реставрує знайдений срібний пояс і створює за його подобою новий.

В імагологічних моделях, представлених у творах Зірки Мензатюк, спостерігаємо дихотомію Свій/Чужий (Інший), спроектовану на основі загальнолюдських цінностей, які не обмежуються етнообразами, а формуються внаслідок виховання. Національні стереотипи при цьому не є основними маркерами. Концептосфера ідентифікації Свого складається на основі морально-етичних норм, переходить із суто просторової ідентифікації до поведінкової. Поєднання спільних рис етнообразів Свого та Іншого та боротьба з Чужим – одна з основних імагологічних моделей в сучасній українській літературі для дітей та юнацтва, яка реалізована і в творчості інших письменників.

Так у прозі Марії Морозенко спостерігаємо різні способи структурування імагологічної дихотомії Свій / Чужий (Інший). У історичній діалогії про Івана Сірка майстерно виписаний письменницею етнообраз Свого ушлявленого героя, у якому поєднано риси національного характеру та надзвичайні властивості, приписувані козакам-характерникам у давніх українських переказах і легендах. Зокрема головний герой повістей Марії Морозенко навіть зміг прожити три життя, перед його силою схилилися й Свої (козаки) й Чужі (вороги). Окрім того, як зазначає Т. Качак, “описуючи прагнення Османської імперії захопити Україну, Марія Морозенко у повісті “Іван Сірко, славетний кошовий” використовує топоніми та загальні географічні назви як маркери національного простору” (Качак, 2014, с. 164). Це створює імагологічну просторову модель, у якій Свій національний герой є оборонцем і Своєї землі, і Своєї пам'яті, адже він наділений магічними здібностями й може спілкуватися з потойбічними силами.

У збірці оповідань Марії Морозенко “Найвірніші” представлені моделі іонаціональних культур через розповіді про собак. Письменниця добирає пізнавальну інформацію про цих домашніх тварин – вірних друзів людини й у художньому стилі переказує їх юним читачам. Тут також репрезентована імагологічна модель наближення Чужої культури через толерантне ставлення до неї, заміна її концептом Інший та наближення до свого через прийняття етичних норм поведінки, адже, як зазначає Н. Грицак, “у художньому творі ймовірним варіантом реалізації окреслених типів відношень між “Я” та “Інший” є такі типи: “Я” та “Інший” (соціум), “Я” та “Інший” (зовнішній світ), “Я” та “Інший” (внутрішній світ)” (Грицак, 2021, с. 56).

В оповіданні “Вірність Хатіко” із цієї збірки Марії Морозенко, текстuale вивчення якого передбачене модельною навчальною програмою (Яценко, 2021) реалізовані всі три типи відношень між Свій та Інший. Прикладом соціального прийняття дбайливого ставлення до безпритульних тварин для українських дітей може стати японський культурний код. Після смерті господаря Хідесабуру Уено пес Хатіко знайшов увагу й підтримку інших людей, які приходили на станцію Сібуя. Він став символом вірності для японців. У різних куточках цієї країни йому встановлені пам’ятники.

Другий тип співвідношень між Свій та Інший (зовнішній світ) відображений у взаєминах Хідесабуру Уено зі своїми студентами, що також сприяє їх сприйняттю як гідних для наслідування. Песик Хатіко – це подарунок від колишнього студента на знак вдячності за науку. Ставлення професора Токійського університету до своїх студентів надзвичайно приязне. Його лекції – це приклад творчого спілкування, який викликає прийняття юних реципієнтів.

Третій тип співвідношень між Свій та Інший (внутрішній світ) – це духовне спілкування Хідесабуру Уено зі своїм улюбленцем Хатіко як історія справжньої дружби й вірності.

Реалізація різних імагологічних моделей у прозі Марії Морозенко для юних читачів спирається на різні жанрові й проблемно-тематичні параметри. Це розширює можливості для формування самоідентифікації підлітків та системи ціннісних орієнтирів.

Пригодницькі повісті Олександра Гавроша є предметом літературознавчих пошуків Т. Качак, В. Кизилової, Л. Овдійчук та ін. Необхідним є розгляд імагологічних моделей „Різдвяної історії ослика Хвостика”, запропонованої для вивчення у 6 класі.

Ця повість є втіленням популярної в сучасній літературі різдвяної теми. У ній є кілька етнотипів, які пов’язані спільним топосом – Закарпаттям. Головний персонаж – ослик на ім’я Хвостик – мимоволі здійснює різдвяну мандрівку, тимчасово знаходячи притулок у різних

людей. Етнопростір Закарпаття складається з кількох локусів, у яких мешкають різні за етнічною приналежністю й способом життя родини. Це родина панотця Теодора, що мешкає на околиці села, біля лісу, в триповерховому духовному центрі. Ослик разом з іншими тваринами працював у дитячому духовному таборі, організованому отцем Теодором, аж поки його не викрали місцеві злодії Карло та Гога. Ослик гостює у літніх сестер польського походження Міки й Оніки, ночує на дачі робітника Мотилія, його пестить численна родина цигана Оладара Чікоша. Усі вони різняться між собою, ідентифікуються письменником як Інші. Але водночас мають спільне місце проживання, що визначає їх приналежність до Своїх.

Дихотомія Свій/Чужий у цій повісті Олександра Гавроша також реалізується на морально-етичному, а не національному рівні, як і у творах Зірки Мензатюк та Марії Морозенко. Вона виражена у групуванні персонажів на Своїх (родина панотця Теодора, сержант Кузька, продавчиня Маруся, сестри Міка й Оніка, робітник Мотиль, родина цигана Оладара Чікоша) та Чужих (злодії Карло і Гога, сільський голова Іван Кривдський, його помічник Вася Кобра).

У пригодницьких повістях Олександра Гавроша імагологічні моделі реалізуються й на просторовому, і на подієвому рівнях, визначаються жанровою природою літературних творів.

Отже, імагологічні моделі прозових творів сучасної української літератури, що вивчаються молодшими підлітками в школі, містять у своїй основі дихотомію на морально-етичній основі, а національні стереотипи розкриваються через змалювання спільного для українців будь-яких етнічних груп топосу – України.

Висновки

Отже, формування образу Свого у процесі шкільної літературної освіти підлітків відбувається через інтеріоризацію цінностей, закладених в художніх творах, виховання ставлення до них як до необхідних поведінкових норм дорослої людини, адже сприйняття, розуміння Іншого, толерантне ставлення до Іншої культури, людини і є основою самоідентифікації, а отже й саморозвитку школярів-підлітків.

Більше можливостей для цього мають прозові твори, адже крім образного світу, просторових вимірів, відображених у почуттях і переживаннях героїв та героїнь, у них знаходять вияви різні типи співвідношень Свій / Чужий (Інший) як у поведінковому, так і в психологічному аспектах. Сучасна українська література для дітей та юнацтва має значний потенціал для цього, а її імагологічні моделі потребують глибокого аналізу.

Бібліографія

- Алієва, З. (2013). Образ «Я» / Іншого як проблема імагології. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*, № 13, с. 697–700 [Aliyeva, Z. (2013). Obraz «YA» / Inshohoyak problema imaholohiyi. *Naukovyy visnyk Skhidnoyevropeys'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Filolohichni nauky. Literaturознаvstvo*, № 13, s. 697–700].
- Борисюк, І. (2017). Свій / чужий простір у ліриці Ігоря Калинця. *Мастеріум*, Вип. 69, Літературознавчі студії, с. 3–12 [Borysyuk, I. (2017). Sviy / chuzhyu prostir u lirytsi Ihorya Kalyntsyа. *Magisterium*, Vyp. 69, Literaturознаvchi studiyi, s. 3–12].
- Будний, В. (2007). Розгадка чарів Цірцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології, *Слово і Час*, № 3, с. 52–63 [Budnyy, V. (2007). Rozhadka chariv Tsirtseyi: natsional'ni obrazy ta stereotypy v osviltlenni literaturnoyi etnoimaholohiyi, *Slovo i Chas*, № 3, s. 52–63].
- Варданян, М. (2018) *Свій – Чужий в українській діаспорній літературі для дітей та юнацтва: національна концептосфера, імагологічні моделі*. Кривий Ріг: Діонат [Vardanyan, M. (2018) *Sviy – Chuzhyy v ukrayins'kiy diasporniy literaturi dlya ditey ta yunatstva: natsional'na kontseptosfera, imaholohichni modeli*. Kryvyu Rih: Dionat].
- Гаврилюк, І. (2015) Опозиція “свій – чужий” як об’єкт міждисциплінарних досліджень. *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*. Серія філологічна, Вип. 56, с. 65–68 [Havrylyuk, I. (2015) Opozytziya “sviy – chuzhyy” yak ob'yekt mizhdystyplinarnykh doslidzhen'. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu “Ostroz'ka akademiya”*. Seriya filolohichna, Vyp. 56, s. 65–68].
- Гнатюк, О. (2005). *Прощання з імперією: українські дискусії про ідентичність*. Київ: Критика [Hnatyuk, O. (2005). *Proshchannya z imperiyeyu: ukrayins'ki dyskusiyyi pro identychnist'*. Kyiv: Krytyka].
- Грицак, Н. (2021). Проблема співвідношення «Я» і «Інший» у художньому творі. *Світова література у літературознавчому дискурсі XXI ст.: матеріали XII Міжнародних Чичерінських читань (Львів, 28–29 жовтня 2021 року) / упоряд.: Л. В. Мацевко-Бекерська, І. А. Сенчук*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», с. 54–57 [Hrytsak, N. (2021). Problema spivvidnoshennya «YA» і «Inshyy» u khudozhn'omu tvori. *Svitova literatura u literaturoznavchomu dyskursi XII st.: materialy XII Mizhnarodnykh Chycherins'kykh chytan' (L'viv, 28–29 zhovtnya 2021 roku) / uporyad.: L. V. Matsevko-Bekers'ka, I. A. Senchuk*. Odеса: Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», s. 54–57].
- Качак, Т. (2014). *Краєвиди з дитинства: місце і простір у сучасній українській прозі для дітей*. Прикарпатський вісник НТШ. Серія: Слово, № 2, с. 160–177 [Kachak, T. (2014). *Krayevydy z dytynstva: mistse i prostir u suchasniy ukrayins'kiy prozi dlya ditey*. Prykarpats'kyu visnyk NTSH. Seriya: Slovo, № 2, s. 160–177].
- Кіор, Н. (2010). Літературна імагологія: вивчення образів інших етнокультур у національній літературі. *Питання літературознавства*. Вип. 79, с. 290–299 [Kior, N. (2010). Literaturna imahologiya: vivchennya obraziv inshykh etnokul'tur u natsional'niy literatury. *Pytannya literaturoznavstva*. Vyp. 79, s. 290–299].

- N. (2010). Literaturna imaholohiya: vuvchennya obraziv inshykh etnokul'tur u natsional'niy literaturi. *Pytannya literaturoznavstva*. Vyp. 79, s. 290–299].
- Косарева, Г. (2015). Опозиція образів “Свій / Чужий (Інший)” у сучасній українській і польській прозі(на матеріалі романів Юрія Винничука “Танго смерті” та Стефана Хвіна “Ганеман”). *Сучасні літературознавчі студії. Літературний дискурс: транскультурні виміри*. Вип. 12, с. 303–313. [Kosaryeva, H. (2015). Opozytsiya obraziv “Sviy / Chuzhyu (Inshyy)” u suchasniy ukrayins'kiy i pol's'kiy prozi (na materialі romaniv Yuriya Vynnychuka “Tango smerti” ta Stefana Khvina “Haneman”). *Suchasni literaturoznavchi studiyi. Literaturnyy dyskurs: transkul'turni vymiry*. Vyp. 12, s. 303–313].
- Крістева, Ю. (2004). *Самі собі чужі*. Київ: Основи. [Kristeva, YU. (2004). *Sami sobi chuzhi*. Kyuyiv: Osnovy].
- Наливайко, Д. (2006). *Теорія літератури й компаративістика*. Київ: Видавничий дім „Кієво-Могилянська академія” [Nalyvayko, D. (2006). *Teoriya literatury u komparatyvistyka*. Kyuyiv: Vydavnychyyu dim „Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya”].
- Сміт, Е. (1994). *Національна ідентичність*. Київ: Основи [Smit, E. (1994). *Natsional'na identychnist'*. Kyuyiv: Osnovy].
- Яценко, Т., Качак, Т., Кизилова, В., Пахаренко, В., Дячок, С., Овдійчук, Л., Слижук, О., Макаренко, В., Тригуб, І. (2021). *Модельна навчальна програма “Українська література. 5–6 класи” для закладів загальної середньої освіти*. Київ: Педагогічна думка.[Yatsenko, T., Kachak, T., Kyzylova, V., Pakharenko, V., Dyachok, S., Ovdychuk, L., Slyzhuk, O., Makarenko, V., Tryhub, I. (2021). *Model'na navchal'na prohrama “Ukrayins'ka literatura. 5–6 klasy” dlya zakladiv zahal'noyi seredn'oyi osvity*. Kyuyiv: Pedahohichna dumka].
- Dyserinck, H. (2003). Imagology and the Problem of Ethnic Identity. *Intercultural Studies*, № 1.
- Świdarska, M. (2013) Comparativist Imagology and the Phenomenon of Strangeness. *Comparative Literature and Culture*. Volume 15. Issue 7. Article 13. p. 1–9.

